

DEĞERLENDİRMELER

Bernard COMRIE, *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi*, (Çeviren: İsmail ULUTAŞ), Ankara 2005, Hece Yayınları.

Dilbilim çalışmalarında önce insanın dil davranışı betimlenmekte, ardından insanın dil davranışının tek tek dillerdeki görünümleri üzerinde durulmaktadır. Dilbiliminde diller arasındaki ortaklıkları ortaya koyma çabası da yıllardır dilbilimciler tarafından sürdürüle gelmektedir. Diller arasındaki ortaklıklar XIX. Yüzyıldan itibaren sağlam temellere oturtulmaya başlanmıştır. Dilbilimciler diller arasındaki bu benzer ve ortak yönlerden hareketle hemen hemen bütün dillerde kabul görebilecek dil evrenselliklerini tespit etmeyi amaçlamaktadırlar. Evrensellik, zaman zaman doğuştan gelen dil ilkeleri olarak açıklanmış, zaman zaman da tek kökenliliğe bağlanmıştır. Yine evrensellikten hareketle diller arasındaki çeşitlilik oranlarını ve bu çeşitlilik üzerindeki sınırlamaları bulmaya çalışmışlardır. Dil evrenselliğinde daha önceki ifademizde de belirttiğimiz gibi amaç bütün dillerdeki ortak özellikleri ortaya çıkarmak iken dil tipolojisinde amaç dilleri tipolojik olarak sınıflamak; yani onları farklı tiplere ayırmak için farklılıkları ortaya koymaya çalışmaktır. Dil evrenselliklerini çalışmak isteyen bir dilbilimci dil tipolojisini de çalışmak zorundadır.

Dilbilimi ile ilgili Türkçe yayınlar oldukça sınırlıdır. Elde bulunan Türkçe yayınların da bir bölümü yabancı dillerden çeviridir. Yapılan bu çeviriler sayesinde dilbilimiyle ilgili yapılan Türkiye dışı çalışmalarından haberdar olabilmekteyiz. Elimizdeki bu kitap da İngilizceden yapılmış bir çeviri kitap niteliğindedir. Çevirenin de ön sözünde ifade ettiği gibi *Türk dilcisi ve bu sahada eğitim alan öğrenciler için dil tipolojisi sahasındaki yayınların ve çalışmaların yetersizliği* göz önüne alındığında eserin önemi daha iyi görülmektedir.

Bernard Comrie*, kitabında diller arasında olan benzerlik ve ortaklıkların kökenini araştırıp bunlardan hangilerinin evrensellik kavramı çerçevesinde ele alınabileceğini sorgulamaktadır. Comrie daha önceki yapılan çalışmalara ilave olarak eserinde sadece İngilizceyi temel almayıp pek çok dilden örnekler sıralamıştır. Kitapta genellikle sentaks ve semantik ile ilgili evrensellikler bulunmakla beraber zaman zaman fonolojiyle ilgili evrenselliklerin de destekleyici mahiyette verildiği görülmektedir. Hemen hemen her bölümde yeri geldikçe farklı farklı dillerden cümle örneklerine yer verilmiş olup bunlar arasında Türkçe cümle örnekleri de yer almaktadır.

Comrie'nin eserine baktığımızda "*Çevirenin Önsözü*" (s. 7), "*Yazarın Önsözü*" (s. 9-11) ve "*Kısaltmalar*" (s. 12)'dan sonra eserin on bir ana başlık halinde düzenlendiğini görüyoruz. Eserde giriş bölümü yoktur. Ancak eserin ilk iki bölümünü bir nevi giriş bölümleri olarak kabul edebiliriz. İlk iki

* Profesör Comrie 1997 yılından beri Almanya'da Max Planck Enstitüsü'nde Dil Bilimi Bölüm Başkanıdır. Aynı zamanda 2002 yılından bu yana California Üniversitesi'nde (ABD) dil bilimi hocalığı görevini yürütmektedir. Bu görevlerinden önce İngiltere, ABD ve Almanya'nın başka üniversiteleri ve araştırma enstitülerinde çalışma ve araştırmalar yapmıştır. Yayımlanmış çok sayıda kitabı ve makalesi olan Comrie İngilizcenin yanı sıra Almanca, Arapça, Türkçe, Slav dilleri ve Afrika dillerine de vakıftır. Yayımlanmış kitaplarından bazıları şunlardır: *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems* (Cambridge, 1978), *Tense* (Cambridge, 1986), *Sprache und Vorzeit [Language and Prehistory]* (Leipzig, 2002). Tanıtımını yaptığımız *Language Universals and Linguistic Typology* adlı kitabı ilk olarak 1981 yılında Chicago'da basılmıştır. Pek çok makalesi *Papers in Linguistics, Foundation of Language, Chicago Linguistic Society, Language* gibi dil bilimi dergilerinde yayımlanmıştır.

bölümde (“*Dil Evrensellikleri*” - “*Dil Tipolojisi*”) yazarın da ifade ettiği gibi, genel konuların ele alındığı görülür. Ön sözde, dil evrensellikleri ve dil tipolojilerinin tespitinde çok çeşitli dillerden alınmış olan geniş bir malzeme üzerinde çalışılması gerektiğini belirten Comrie, diller arasındaki benzerliklerden sadece şekil özelliklerine değil, aynı zamanda sentaks ve semantik bağlamında bunların cümledeki anlamlarına da dikkat edilmesi gerektiğine işaret eder.

Birinci bölümde “*Dil Evrensellikleri*” (s.13-48) başlığı altında öncelikle “Dil Evrenselliklerine Yaklaşımlar (İki Temel Yaklaşım, Veri Tabanı, Soyutluk Dereceleri)”ı sıralayan Comrie, burada iki temel yaklaşımdan söz eder. “Dil Evrenselliklerinin Sınıflandırılması (Biçimsel ve Temel Evrensellikler, Sezdirimli ve Sezdirimsiz Evrensellikler, Gerçek Evrensellikler ve Eğilimler)” ile “Dil Evrensellikleri İçin Açıklamalar (Tek Kökenlilik, Doğuşanlık ve Diğer Psikolojik Açıklamalar, İşlevsel ve Pragmatik Açıklamalar)” adlı alt başlıklarla birinci bölümü sonlandırır. Birinci bölümün sonuna bölümü özetleyen bir “Özet” eklenmiştir. Yine bu “Özet” başlığından sonra diğer bölüm sonlarında da göreceğimiz “Notlar ve Başvuru Kaynakları” bulunmaktadır. Kitap içerisinde sayfa altlarında dipnot verilmemekle beraber bölüm sonlarında bölüm ile ilgili açıklamalı notlar ve başvuru kaynakları sıralanmıştır.

İkinci bölümde “*Dil Tipolojisi*” (s. 49-74) başlığı altında “Tipoloji ve Evrensellikler”, “Tipolojik Parametreler”, “Morfolojik Tipoloji” ve her bölüm sonunda olduğu gibi “Notlar ve Başvuru Kaynakları” olarak dört alt başlık görülmektedir. “Tipoloji ve Evrensellikler” başlığı altında yazar, ilk bakışta dil evrenselliği ile dil tipolojisinin birbiriyle çelişen ve birbirine zıt iki konu gibi görüldüğünü; ama aslında her iki çalışmanın uygulamada paralel hareket ettiğini vurgulamıştır.

Üçüncü bölümde “*Teorik Ön Şartlar*” (s. 75-112) başlığı altında “Semantik Roller”, “Pragmatik Roller”, “Gramatikal İlişkiler”, “Morfolojik Haller”, “Gösteri: İngilizce ve Rusça Cümle Yapısı” ve son olarak “Notlar ve Başvuru Kaynakları” sıralanır. Üçüncü bölüm, Comrie’nin ifadesiyle; *bir dil evrensellikleri ve tipolojik çalışması olmaktan ziyade, alt bölümlerde ele alınan evrensellikler ve tipolojinin çeşitli görünüşleri üzerine yapılan tartışmaların bazı noktalarının genel bir sunumu görünümündedir.*

Dördüncü bölümde “*Söz Sırası*” (s. 113-134) başlığı altında “Söz Sırası Parametreleri”, “Söz Sırası Parametreleri Arasındaki Karşılıklı Etkileşimler (Greenberg’in Korelasyonları, Greenberg’in Sonuçlarının Genellemeleri, Genellemelerin Eleştirisi)”, “Söz Sırası Tipolojisinin Değeri” ve “Notlar ve Başvuru Kaynakları” sıralanır. Bu bölümde, Greenberg’in söz sırası tipolojisi üzerine yazdığı makaleyi değerlendirmiş olan yazar, onun sonuçlarının ötesindeki genelleştirme girişimlerini ele alıp daha sonra bu çeşit genelleştirmeler üzerine yapılmış eleştirileri değerlendirmiştir.

Beşinci bölümde “*Özne*” (s. 135-158) başlığı altında “Problem”, “Tanımlar ve Kategoriler Hakkında”, “Ergatiflik”, “Anlamla ve Kullanımla İlgili Faktörler” ve son olarak da “Notlar ve Başvuru Kaynakları” yer alır. Bu bölümde yazar özne kavramını ele alıp genel olarak özne tanımlarına değinmekte ve bunun nedeni olarak da *birçok durumda üzerinde anlaşılan genel bir özne kavramı mevcut olmadığından* söz etmektedir.

Altıncı bölümde “*Hâl İşaretlemesi*” (s. 159-174) başlığı altında “Hallerin Ayırıcı Fonksiyonu”, “Geçişli Yapılardaki Doğal Bilgi Akışı (Ters Çevrilmiş Şekiller, F ve K’nin Farklı İşaretlenmesi)”, “Özet” ve “Notlar ve Başvuru Kaynakları” sıralanır. Bu bölümde hâl kavramını ele alıp değerlendiren Comrie, hâl işaretleme sisteminin dil evrensellikleri için çok önemli bir konu olduğuna işaret eder.

Yedinci bölüm, “*İlgi Cümleleri*” (s. 175-208) başlığı altındaki “İngilizce İlgi Cümlelerinin Bazı Tipolojik Özellikleri”, “İlgi Cümlesi Tipleri (İlgi Cümlesi Kavramının Tanımlanması, Söz Sırası ve İlgi Cümlesi Tipleri, İlgi Cümlesinde Başın Rolü, Başın Ana Cümledeki Rolü)”, “İlgi Cümlesi Kuruluşuna Ulaşılabilirlik (Basit Cümleler, Karmaşık Yapılar, İlgi Cümlesi Tiplerinin Dağılımı)” ve “Notlar ve Başvuru Kaynakları” alt başlıklarıyla devam eder. Bu bölümde yazar, ilgi cümlesi olarak adlandırılan

yapıların dillerde farklı sentaktik yapılar sergilediğine işaret ettikten sonra, ilgi cümlelerini dile has sentakstan bağımsız olarak bütün dilleri kapsayacak biçimde bir tanımlama yolu bulmanın gerekliliğinden söz eder.

Sekizinci bölümde “*Ettirgen Yapılar*” (s. 208-232) başlığı altında “Ettirgen Yapılar Çalışmasındaki Parametreler (Şekilsel Parametreler, Semantik Parametreler)”, “Morfolojik Ettirgenliklerde Değerlik Değişmeleri” ve “Notlar ve Başvuru Kaynakları” sıralanır. Bu bölümde yazar, ettirgen yapıların dilbilim içerisindeki önemine işaret ettikten sonra dikkatini ettirgen yapıların evrenselliği ve tipolojisi üzerinde yoğunlaştırmaktadır.

Dokuzuncu bölümde “*Canlılık*” (s. 233-250) başlığı altında “Giriş: Canlılığın Doğası”, “Canlılığın Kontrol Ettiği Fenomenler”, “Kavramsal Canlılık Farklılıkları”, “Sonuçlar: Canlılığın Doğası” ve yine son olarak “Notlar ve Başvuru Kaynakları” yer alır. Comrie, bu bölüme bundan önceki bölümlerde yapıldığı gibi belli yapı tiplerini veya dillerde görülen şekil özelliklerini ele almak yerine, dil dışı kavramsal bir özellik olan canlılığı ele alma isteğini belirterek giriş yapmış ve farklı dillerin yapılarında canlılık konusunun ne kadar farklı şekilde ortaya çıktığını inceleyeceğini ifade etmiştir. Bu bölümde, canlılığın birçok durumda isim öbeklerinin yapısal sınıflamasında yardımcı görevini gördüğüne işaret edilmiştir.

Onuncu bölüm, “*Tipolojik ve Tarihi Dilbilimi*” (s. 251-280) başlığı altındaki “Evrenselliklerde ve Tipolojide Tarih Boyutu”, “Saha Tipolojisi”, “Tipoloji ve Yeniden Kurma (Söz Sırası Tipolojisi, Söz Sırası ve Morfem Sırası)”, “Tipoloji ve Tarihsel Açıklama” ve “Notlar ve Başvuru Kaynakları” bölümleriyle devam eder. Bu bölümde iki dil arasındaki benzerliklerin dört sebebi (1. şans eseri, 2. genetik olarak akrabalık, 3. aynı coğrafik sahanın dili olmaları, 4. bir dil evrenselliği) olabileceğinden söz eden Comrie, karşılaştırmalı dilbilimi ile ilgilenen bir dilbilimci için benzerliğin bu dört temelini ayırt edebilmenin önemine değinir. Diller arasında tamamen şansa dayalı benzerlik ihtimali çok düşük olduğundan elde üç faktör kaldığını belirten yazar, araştırmacıların köken birliğinden ve evrenselliklerden kaynaklanan benzerlikleri ayırmakta çok dikkatli davranmadıklarını belirtip bunu Ural-Altay dil ailesi ile örnekendirir. Yazar bölümün devamında dil evrensellikleri çalışması ile tarihi dilbilimi arasındaki ilişkiye değinir. Saha Tipolojisi alt başlığında dillerin birbirleriyle temasa geçtiklerinde ödünçlemeler yaptıklarına değinen yazar, bu kısımda yakın coğrafyalarda yaşayan diller arasındaki benzerlikleri göstermeye çalışmıştır. “Tipoloji” ve “Yeniden Kurma” alt başlığında Comrie, evrensellik ve tipoloji çalışmalarında kullanılan yöntemlerden bazılarına değinmektedir.

On birinci bölümde, Comrie’nin eserinin sonucunu ve ileriye yönelik ümitlerini içeren “*Sonuçlar ve Ümitler*” (s. 281-286) yer alır. Comrie, bu son bölümde çok sayıda dilden alınmış veri üzerinde dil evrenselliği çalışmasının bazı sonuçlarını sıraladığını belirtip dil evrenselliklerinde bazı yaklaşım problemlerini, bunlar için öneri ve ümitlerini sıralayacağını ifade eder. Yine bu bölümde yazar, dil evrenselliklerini sadece İngilizce veri üzerine bina etmenin sağlıklı sonuç vermeyeceğinden, bunun yerine evrensel bir teorinin diğer dilleri de kapsayacak kadar esnek olması gereğinden söz eder. Comrie, eserindeki tartışmaların yazılı metinlerden alınmış olsalar dahi konuşma dili üzerine oturtulduğunu ve dil örneklerinin o dili ana dili olarak konuşan yetişkinlerden sağlandığını belirtir.

Son cümlesinde yazar, “*kitapta değerlendirilen dil evrensellikleri ve dil tipolojisi yaklaşımları sadece ilgi çekici olmakla kalmıyor, dillerin yapıları hakkında değerli bilgiler sağlamanın yanında, dilin yapısıyla ilgilenen diğer bilim dallarıyla da verimli bir işbirliğinin temelini atıyor*” demektedir. Eserin sonunda dilbilimi ile ilgili pek çok çalışmanın yer aldığı, Türkiye sahası dil araştırmacılarının istifade edebileceği geniş bir “*Bibliyografya*” (s. 287-296) da bulunmaktadır. Bibliyografyanın ardında çevirenin seçip hazırladığı; dünyada konuşulan ve bu eserde kendilerinden örnekler alınan dil adlarının, dilbilimcilerin ve dilbilim terimlerinin yer aldığı “*Dizin*” (s. 297-301) kısmı vardır.

Sonuç olarak kitap, çevirenin de ifade ettiği gibi; “*Bernard Comrie’nin dil evrensellikleri ve tipoloji sahasında ortaya koyduğu derli toplu olan ve kilometre taşı olma özelliği taşıyan bir eserdir. Bu çeviri Türk okuyucusunun bu sahada çektiği sıkıntıya cevap verebilecek ve temel başvuru kitabı olabilecek özelliktedir.*” Böyle bir kitabı dilimize kazandırarak bu alanda çalışanlar için büyük kolaylık sağlayan İsmail Ulutaş’a ve eserin okuyucu ile buluşmasını sağlayan Hece Yayınları’na teşekkür ederiz.

Yusuf ÖZÇOBAN**

** Arş. Grv., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.